

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1297/2025-1-15>

Я. В. Кайманова, Н. С. Рябоконь

*Північноукраїнський інститут імені Героїв Крут Приватного акціонерного товариства
«Вищий навчальний заклад “Міжрегіональна Академія управління персоналом”»,
м. Чернігів, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9540-6606> – Я. В. Кайманова

<https://orcid.org/0000-0002-9735-0626> – Н. С. Рябоконь

nadezda.ryabokon@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ Й ОСВІТНІ ПІДХОДИ

Анотація. У статті розглянуто проблему формування гендерної компетентності здобувачів вищої освіти як важливого чинника їхньої особистісної та професійної самореалізації. Гендерна компетентність визначається як інтегральне утворення, що включає систему знань, переконань і поведінкових стратегій, які забезпечують усвідомлене й адекватне сприйняття гендерних ролей у суспільстві. Зазначається, що в умовах сучасного освітнього процесу критично важливим є розвиток здатності студентів до рефлексії щодо гендерних стереотипів, аналізу соціокультурних норм і усвідомлення власної гендерної ідентичності.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування психологічних механізмів формування гендерної компетентності та проведення аналізу освітніх підходів, що сприяють її розвитку у студентів. У статті здійснено систематизацію основних компонентів гендерної компетентності, виокремлено ключові фактори, що впливають на її становлення. Зокрема, розглянуто роль соціокультурного контексту, особливостей комунікації в навчальному середовищі та змісту освітніх програм, які можуть як сприяти, так і гальмувати розвиток гендерної чутливості студентів.

Окрему увагу приділено аналізу сучасних освітніх підходів, що використовуються для підвищення рівня гендерної компетентності у здобувачів вищої освіти. Розглянуто потенціал інтерактивних методів навчання, зокрема тренінгових програм, кейс-методу, проєктної діяльності та дискусійних практик, які сприяють формуванню критичного мислення щодо гендерних питань. Наголошено на необхідності комплексного підходу до освітнього процесу, що включає як нормативно-правову регуляцію, так і розвиток рефлексивних навичок у студентів.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному теоретичному аналізі психологічних механізмів розвитку гендерної компетентності й узагальненні освітніх стратегій, що сприяють її ефективному формуванню. Представлені результати можуть бути використані для вдосконалення навчальних програм у закладах вищої освіти з метою підвищення рівня гендерної чутливості майбутніх фахівців, що сприятиме створенню більш інклюзивного та рівноправного суспільства.

Ключові слова: гендерна компетентність, гендерні стереотипи, освітній процес, психологічні механізми, інтерактивні методи навчання, гендерна чутливість, професійна комунікація, критичне мислення, соціокультурний контекст, рефлексивний підхід.

FORMATION OF GENDER COMPETENCE OF HIGHER EDUCATION STUDENTS: PSYCHOLOGICAL MECHANISMS AND EDUCATIONAL APPROACHES

Abstract. The article deals with the problem of forming gender competence of higher education students as an important factor in their personal and professional self-realisation. Gender competence is defined as an integral formation that includes a system of knowledge, beliefs and behavioural strategies that ensure a conscious and adequate perception of gender roles in society. It is noted that in the context of the modern educational process, it is critically important to develop students' ability to reflect on gender stereotypes, analyse socio-cultural norms and understand their own gender identity.

The aim of the study is to theoretically substantiate the psychological mechanisms of gender competence formation and analyse educational approaches that promote its development in students. The article systemises the main components of gender competence and identifies the key factors that influence its formation. In particular, the role of the socio-cultural context, peculiarities of communication in the learning environment and the content of educational programmes, which can both promote and hinder the development of students' gender sensitivity, are considered.

Particular attention is paid to the analysis of modern educational approaches used to increase the level of gender competence among higher education students. The potential of interactive teaching methods, such as training programmes, case studies, project activities and discussion practices that contribute to the formation of critical thinking on gender issues, is considered. The author emphasises the need for an integrated approach to the educational process, including both legal regulation and the development of students' reflective skills.

The scientific novelty of the study lies in a comprehensive theoretical analysis of the psychological mechanisms of gender competence development and generalisation of educational strategies that contribute to its effective formation. The presented results can be used to improve curricula in higher education institutions in order to increase the level of gender sensitivity of future professionals, which will contribute to the creation of a more inclusive and equal society.

Key words: gender competence, gender stereotypes, educational process, psychological mechanisms, interactive teaching methods, gender sensitivity, professional communication, critical thinking, socio-cultural context, reflective approach.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. Сучасний освітній простір потребує формування у здобувачів вищої освіти не лише професійних знань і навичок, а й соціально-психологічної компетентності, що включає здатність до ефективної взаємодії в різноманітному суспільстві. Одним із ключових аспектів цієї компетентності є гендерна компетентність, яка визначає здатність особистості усвідомлювати, аналізувати та враховувати гендерні особливості в соціальній і професійній діяльності.

Попри значну кількість досліджень, присвячених гендерній тематиці, проблема формування гендерної компетентності в системі вищої освіти залишається не досить опрацьованою. Зокрема, актуальним є питання про те, які саме психологічні механізми сприяють становленню гендерної компетентності у студентів, які чинники впливають на цей процес та які освітні підходи є найбільш ефективними для її розвитку.

Одним з основних викликів є наявність у суспільстві стереотипних уявлень про гендерні ролі, які можуть впливати на формування у здобувачів

освіти стійких гендерних упереджень. Це, у свою чергу, може спричиняти нерівність у професійній і міжособистісній взаємодії. Відповідно, сучасна освіта має на меті не лише надання знань із гендерної тематики, а й розвиток критичного мислення щодо соціокультурних норм, що регулюють гендерні відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із даної проблеми; виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. У сучасній науці гендерна компетентність здобувачів вищої освіти є важливим напрямом досліджень, гендерна освіта отримує дедалі більше уваги в контексті розвитку інклюзивних і рівноправних освітніх середовищ. Огляд сучасних публікацій показує, що науковці зосереджуються на різних аспектах гендерної компетентності: від її теоретичних основ до практичних підходів до її формування.

Одним з основних напрямів досліджень є вивчення гендерних стереотипів та їхнього впливу на освітній процес (В. Кравець [6], Т. Дороніна [5], В. Гайденок [2]), а також дослідження в рамках гендерної соціалізації (П. Горностаї) [7].

Н. Хіллман і М. Брукс звертаються до гендерної компетентності крізь призму соціально-психологічних процесів, визначають значення рефлексії у формуванні гендерної чутливості [10].

Л. Булатова та С. Штурхецький вивчають роль вищої освіти в розвитку гендерної чутливості через використання критичного мислення та формування ціннісно орієнтованих настанов у студентів [1; 3].

У результаті проведеного аналізу наявних публікацій можна виокремити кілька частин проблеми, які залишаються не досить дослідженими.

Багато науковців звертають увагу на важливість інтерактивних і практичних підходів, однак механізми, що лежать в основі когнітивних і емоційних процесів, які забезпечують становлення гендерної компетентності, залишаються не досить вивченими. Це питання має бути глибше досліджене із психологічного погляду, особливо щодо впливу рефлексії та самосвідомості студентів.

Більшість робіт зосереджені на теоретичних моделях і рекомендаціях щодо викладання гендерних тем, але деякі аспекти, як, наприклад, оцінювання ефективності конкретних освітніх підходів і методів навчання, потребують подальших досліджень.

Невідомо до кінця, яким чином міжособистісні взаємодії в університетському середовищі, зокрема й взаємодія студентів і викладачів, можуть сприяти або перешкоджати формуванню гендерної чутливості та компетентності.

Мета статті – теоретичне обґрунтування психологічних механізмів формування гендерної компетентності здобувачів вищої освіти, а також проведення аналізу сучасних освітніх підходів, які сприяють розвитку здатності студентів до усвідомленого, толерантного та критичного сприйняття гендерних ролей у соціокультурному контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гендерна компетентність – це інтегрована особистісна характеристика, що виявляється у здатності людини усвідомлювати, розуміти та враховувати гендерні аспекти в міжособистісній, професійній і соціальній взаємодії з дотриманням принципів рівності, поваги, толерантності та недискримінації.

Сучасні дослідження у сфері гендерної психології, зокрема праця С. Шлянчака, А. Шлянчака та Д. Тініна, розкривають ключові аспекти формування гендерної ідентичності в юнацькому віці, що є особливо актуальним для здобувачів вищої освіти. Вони зазначають, що цей процес відбувається під впливом численних соціокультурних чинників – родини, освітнього середовища,

медіа, – які формують у молоді уявлення про прийнятні гендерні ролі та поведінку [8].

З огляду на це надзвичайно важливим є забезпечення умов для критичного осмислення здобувачами власної гендерної ідентичності, а також підвищення рівня гендерної чутливості та саморефлексії. Саме ці аспекти є ключовими для подолання внутрішніх і зовнішніх гендерних стереотипів, що можуть впливати як на міжособистісну взаємодію, так і на професійне самовизначення студентської молоді.

Одним із ключових підходів сучасних гендерних досліджень у сфері педагогічної науки є вивчення впливу гендерних стереотипів на освітній процес. Вони не лише формують упереджені уявлення про «природні» ролі чоловіків і жінок, але й істотно впливають на навчальні досягнення, освітні очікування та професійну орієнтацію студентів. Зокрема, у працях В. Гайдено, Т. Дороніної, В. Кравець [2; 5; 6] показано, що стереотипні уявлення про «жіночі» і «чоловічі» професії, лідерство чи здатність до точних наук можуть обмежувати освітні траєкторії молоді, знижувати самооцінку та стримувати потенціал.

Цей вплив особливо помітний у контексті гендерної соціалізації, яку досліджує П. Горностаї [7]. Науковець підкреслює, що з раннього віку індивід інтеріоризує соціокультурні уявлення про гендер, які пізніше відтворюються в освітніх установах через комунікативні практики, зміст навчальних матеріалів і педагогічну взаємодію. Отже, система освіти може як відтворювати гендерну нерівність, так і стати ресурсом її подолання.

У цьому контексті сучасна наука розробляє нові підходи до подолання гендерних упереджень, які засновані на розвитку гендерної компетентності – здатності особистості усвідомлювати, аналізувати та критично переосмислювати гендерні уявлення. Так, Н. Хіллман і М. Брукс [10] стверджують, що формування гендерної чутливості пов'язане з розвитком самосвідомості студентів, здатністю виявляти гендерні стереотипи у власному мисленні та в суспільстві загалом.

Сучасні освітні програми дедалі частіше включають інтерактивні форми навчання: дискусії, дебати, рольові ігри, тренінги, проектну діяльність. Ці методи дозволяють створити відкрите середовище, де студенти можуть експериментувати з альтернативними моделями взаємодії, переосмислювати досвід і вчитися толерантності. Як зазначають Л. Булатова та С. Штурхецький [1; 3], формування гендерної чутливості потребує поєднання теоретичного знання та ціннісно орієнтованого виховання, а також розвитку практичних

навичок взаємодії в багатокультурному та гендерно розмаїтому соціальному середовищі.

Одним із провідних напрямів гендерних досліджень в освіті є аналіз гендерних стереотипів та їхнього впливу на навчальний процес. Зокрема, роботи В. Кравець [6], Т. Дороніної [5], В. Гайденко [2], а також дослідження П. Горностаєв у сфері гендерної соціалізації [7] ілюструють, як стереотипні уявлення формують освітні можливості та професійну мотивацію студентів, обмежують їх у виборі академічних і кар'єрних шляхів.

У відповідь на ці виклики сучасна наука розробляє нові моделі гендерної освіти, спрямовані на розширення свідомості студентів і педагогів щодо соціокультурних механізмів формування гендерних ролей. Ключовими механізмами в цьому процесі є:

1. Рефлексія та саморефлексія. Н. Хіллман і М. Брукс [10]. Вони підкреслюють, що розвиток гендерної компетентності починається з усвідомлення власних упереджень і стереотипів. Через структуровані вправи, кейс-аналізи та дискусії студенти навчаються виявляти приховані соціальні настанови та критично їх переосмислювати.

2. Інтерактивні методи навчання, що включають тренінги, рольові ігри, проєктну діяльність та групові обговорення створюють простір для експериментів із соціальними ролями, що допомагає студентам побачити альтернативні моделі поведінки, подолати традиційні уявлення та розвинути толерантність [9].

С. Штурхецький [3] акцентує увагу на формуванні ціннісно орієнтованих настанов. Він наголошує, що теоретична база повинна доповнюватися практичними вправами з розвитку емпатії, міжкультурної комунікації і навичок конструктивної взаємодії в гендерно різноманітних групах.

Л. Булатова [1] зазначила, що критичне мислення як механізм дозволяє студентам аналізувати соціальні норми, викривлення в медіа та культурні наративи, формувати власне усвідомлене ставлення до гендерних питань. Вища освіта, відповідно, стає платформою для діалогу й переосмислення соціальних структур.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У межах проведеного теоретичного аналізу було обґрунтовано, що формування гендерної компетентності є складним особистісним процесом, що включає когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти. Центральним психологічним механізмом у цьому процесі виступає рефлексія, що дозволяє здобувачам вищої освіти усвідомити й критично переосмислити власні гендерні уявлення, стереотипи та соціокультурні настанови.

Ефективний розвиток гендерної компетентності забезпечується через упровадження комплексного освітнього підходу, який поєднує нормативно-правову базу, інтерактивні методи навчання (тренінги, дискусії, рольові ігри, кейс-методи) та розвиток рефлексивних умінь. Такий підхід сприяє підвищенню рівня гендерної чутливості, формуванню толерантності, емпатії та навичок конструктивної взаємодії в гендерно різноманітному соціальному середовищі.

Освітнє середовище, орієнтоване на подолання стереотипних уявлень і гендерної нерівності, має створювати умови для активного осмислення здобувачами вищої освіти соціальних норм, підтримувати відкритість до різноманітності та стимулювати критичне мислення щодо гендерних питань. Наукові напрацювання зазначених учених можуть бути використані як основа для вдосконалення освітніх програм і підвищення рівня гендерної культури у вищій освіті.

Подальші дослідження у сфері формування гендерної компетентності здобувачів вищої освіти доцільно зосередити на глибокому вивченні когнітивних і емоційних процесів, що лежать в основі цього феномену. Особливу наукову цінність становить аналіз внутрішньоособистісних механізмів, зокрема самосвідомості, рефлексії та емпатійного реагування, які сприяють усвідомленню та переосмисленню гендерних стереотипів. Важливим напрямом подальших досліджень є також емпірична перевірка ефективності освітніх стратегій, орієнтованих на розвиток гендерної чутливості, з урахуванням особливостей навчального контексту, рівня залученості студентів і характеру взаємодії з викладачами.

На окрему увагу заслуговує вивчення ролі міжособистісних взаємодій у межах освітнього середовища, які можуть як сприяти формуванню гендерночутливого ставлення, так і відтворювати соціокультурні упередження. Встановлення зв'язку між характером соціальних взаємодій і динамікою формування гендерної компетентності дозволить глибше зрозуміти процеси соціалізації студентської молоді та створити умови для побудови інклюзивного й рівноправного академічного простору.

Застосування результатів таких досліджень у практиці вищої освіти відкриває можливості для вдосконалення змісту й структури навчальних програм, упровадження інтерактивних методів викладання, а також розроблення спеціалізованих курсів і тренінгів, спрямованих на розвиток гендерної чутливості, критичного мислення та культури рівноправної взаємодії. Це, у свою чергу,

сприятиме формуванню у здобувачів освіти соціально зрілої, відповідальної та інклюзивно орієнтованої особистості, здатної ефективно функціонувати в різноманітному соціокультурному середовищі.

Список літератури:

1. Булатова Л. Гендерна освіта у вузі : у 2-х ч. Ч. II. : Гендерна педагогіка : навчально-методичний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Суми : Сум. ДПУ, 2001. 68 с.
2. Гайдено В., Предборська А. Гендерна педагогіка : хрестоматія. Київ : Університетська книга, 2019. 313 с.
3. Гендерні медійні практики : навчальний посібник із гендерної рівності та недискримінації для студентів вищих навчальних закладів / за ред. С. Штурхецький. Київ, 2014. 206 с.
4. Говорун Т., Кікінеджі О. Гендерна психологія : навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 307 с.
5. Дороніна Т. Теоретико-методологічні засади гендерної освіти та виховання учнівської молоді : монографія. НАПН, Інститут вищої освіти, КДПУ, МОНМС України. Кривий Ріг, 2011. 331 с.
6. Кравець В. Гендерна педагогіка : навчальний посібник. Тернопіль : Джура, 2003. 416 с.
7. Основи теорії гендеру : навчальний посібник / за ред. М. Скорик. Київ : К. І. С., 2004. 536 с.
8. Шлянчак С., Шлянчак А., Тінін Д. Сучасна проблематика гендерної психології та гендерної ідентичності в період статевої зрілості індивіда. *Наукові записки*. Серія «Педагогічні науки». № 210. С. 192–199.
9. Ayenibiowo K. Culture and gender as predictors of undergraduates' perception of gender roles. *Gender & Behaviour*. 2010. № 8. P. 2929–2947.
10. Hillman N., Brooks M. Boys will be boys: The educational underachievement of boys and young men. Oxford : Higher Education Policy Institute (HEPI), 2025. 50 p. URL: <https://www.hepi.ac.uk/wp-content/uploads/2025/03/Boys-will-be-boys-The-educational-underachievement-of-boys-and-young-men.pdf>.
11. Rosenkrantz P. Sex roles stereotypes and self-concepts in college students. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 1986. № 32 (3). P. 287–295.

© Я. В. Кайманова, Н. С. Рябоконт, 2025

Оглядова стаття

Надійшла до редакції 16.04.2025

Прийнято до публікації 04.06.2025

References:

1. Bulatova, L. (2001). *Henderna osvita v vuzi* [Gender education at university]. Part II: *Henderna pedahohika: navch.-metod. posib. dlia studentiv pedahohichnykh spetsialnostei vyshchykh navchalnykh zakladiv*. Sumy: Sum. DPU [in Ukrainian].
2. Haidenko, V., & Predborska, A. (2019). *Henderna pedahohika* [Gender pedagogy]: Reader. Kyiv: Universytetska knyha [in Ukrainian].
3. Shturkhettskyi, S. (Ed.). (2014). *Henderni mediini praktyky* [Gender media practices]. *Navchalnyi posibnyk iz hendernoi rivnosti ta nedyskryminatsii dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Hovorun, T., & Kikinedzhi, O. (2004). *Henderna psykholohiia* [Gender psychology]: Tutorial. Vyd. tsentr "Akademiia" [in Ukrainian].
5. Doronina, T. (2011). *Teoretyko-metodolohichni zasady hendernoi osvity ta vykhovannia uchnivskoi molodi* [Theoretical and methodological principles of gender education and upbringing of school youth]: *Monograph*. NAPN, Instytut vyshchoi osvity, KDPU, MONMS Ukrainy. Kryvyi Rih [in Ukrainian].
6. Kravets, V. (2003). *Genderna pedahohika* [Gender pedagogy]: navch. posib. Ternopil: Dzhura [in Ukrainian].
7. Skoryk, M. (Ed.). (2004). *Osnovy teorii genderu* [Fundamentals of gender theory]: Tutorial. Kyiv: K. I. S. [in Ukrainian].
8. Shlyanchak S., Shlyanchak, A., Tinin, D. (2023). *Suchasna problematika hendernoyi psihologiyi ta hendernoyi identichnosti v period statevoyi zrilosti individa* [Naukovi zapiski]. Seriya "Pedagogichni nauki", № 210. pp. 192–199 [in Ukrainian].
9. Ayenibiowo, K. (2010). Culture and gender as predictors of undergraduates' perception of gender roles. *Gender & Behaviour*, 8, pp. 2929–2947.
10. Hillman, N., & Brooks, M. (2025). Boys will be boys: The educational underachievement of boys and young men (HEPI Report 188). Oxford: Higher Education Policy Institute. Retrieved from: <https://www.hepi.ac.uk/wp-content/uploads/2025/03/Boys-will-be-boys-The-educational-underachievement-of-boys-and-young-men.pdf>.
11. Rosenkrantz, P. (1986). Sex role stereotypes and self-concepts in college students. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 32 (3), pp. 287–295.